

УДК 304.44:7.04

ББК 71.0

Олег Чуйко

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ МОНАСТИРСЬКОГО РУХУ ГАЛИЧИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті автор розкриває окремі особливості становлення національної доктрини релігійно-культурної діяльності монастирів Галичини ХІХ – початку ХХ ст., аналізує історичні передумови збереження національних традицій у релігійній і культурно-мистецькій діяльності чернечих об'єднань.

Ключові слова: монастир, традиція, національний рух, культура, духовний центр, реформи.

Наприкінці ХVІІІ ст. відбувалися важливі політичні події, які змінили релігійну й культурну ситуацію в Галичині, ускладнили діяльність релігійних інституцій, сприяли формуванню нової тактики в суспільних відносинах і переосмисленню стратегічних напрямів їх організаційної, ідеологічної й культурно-просвітницької роботи. Після другого й третього розподілу Польщі в 1793–1795 роках між Росією, Австрією й Прусією церковна структура Київської митрополії та її Василіанський чин були розчленовані новими державними кордонами.

На початку ХІХ ст. головним завданням галицького духовенства стало відновлення Галицької митрополії. Після насильної ліквідації Київської греко-католицької митрополії це дозволяло б зберегти церковну організацію й самобутні традиції духовно-релігійного життя, сформовані протягом ХVІІ–ХVІІІ ст.

Вивчення історичних і культурно-мистецьких особливостей діяльності монастирських осередків краю нерозривно пов'язане з іменами таких дослідників, як Іларіон Свенціцький, Микола Голубець, Іван Крип'якевич. Згодом ця тематика була розкрита в монографічних дослідженнях Володимира Александровича, Павла Жолтовського, Григорія Логвина, Володимира Овсійчука, Віри Свенціцької та інших вітчизняних мистецтвознавців. На сучасному етапі, у зв'язку з відродженням історичних монастирських комплексів, на основі археологічних даних і наукових пошуків відбувається переосмислення ролі й значення монастирської культурної спадщини. Оpubліковано ряд невідомих архівних документів, доступнішими стали праці зарубіжних авторів.

Мета статті – з'ясувати особливості становлення національної доктрини релігійно-культурної діяльності монастирів Галичини ХІХ – початку ХХ ст., проаналізувати історичні передумови збереження національних традицій у діяльності чернечих об'єднань, визначити нові форми релігійно-культурної роботи.

Характерною особливістю інтенсивного розвитку національного руху в Галичині ХІХ ст. була участь у ньому духовенства та розширення напрямів духовно-релігійної роботи на рівні парафій, церковних братств і комітетів. Ця діяльність проводилася за двома напрямками – орієнтацією на православний Схід або латинський Захід. Піднесення загального рівня самосвідомості населення сприяло тому, що реформа Василіанського чину, зміцнивши його організаційно, міцніше пов'язала його з потребами суспільного розвитку, поширенням сформованих на галицькій обрядовості релігійних традицій, культури та народної освіти.

Вважається, що Львівський собор 1891 року, узаконивши деякі латинські нововведення в східному обряді, значно обмежив в автономічних правах галицьку ієрархію [1, с.217–218]. Певною мірою це відображало бажання тогочасного галицького митрополита Сильвестра Сембратовича активніше інтегрувати греко-католицьку церкву в європейський католицький світ і загрозу радикального руху з його антиклерикальними гаслами. Українсько-галицький католицизм, зокрема в програмі заснованого С.Сембратовичем “Католицького русько-народного союзу”, протиставлявся радикалізму та поширеному в цей період москвофільству, яке мало підтримку з боку Росії.

Значну увагу митрополит звертав на питання впровадження українського правопису в церковний ужиток, створення кафедри церковно-слов'янської мови та літератури на богословському факультеті Львівського університету. Характерною ознакою періоду кінця ХІХ ст. було те, що питання взаємовідносин церкви й суспільства стали предметом гострих дискусій за участю провідних діячів культури, науки, літератури Галичини. Особливий резонанс викликав “Лист з-над Полтви”, підписаний псевдонімом “Обсерватор” (оглядач), автором якого був Михайло Грушевський. Присвячений актуальній релігійній тематиці лист був надрукований у

травневого випуску “Літературно-наукового Вісника” за 1899 рік, що виходив за редакцією М.Грушевського, І.Франка та В.Гнатюка [2, с.59–60].

На думку автора “Листа”, провідна роль галицького духовенства в культурно-національному відродженні XIX ст. зумовлюється постійним його приниженням із боку латинського кліру, який прирівнював “попа до хлопа”. На селі священник дуже часто залишався єдиним представником української інтелігенції. Відповідно й вимоги до його освіченості та моральних якостей повинні були відповідати такому становищу. Занепокоєння оглядача викликали реформа ЧСВВ, адміністративний тиск на греко-католицьку ієрархію, закриття української семінарії у Відні та деякі інші зміни в системі духовно-релігійної освіти. Порушувалася ще одна складна для історії української церкви тема – середньовічне право патронату.

Лист Михайла Грушевського й діяльність “Літературно-наукового Вісника”, значна частина якого передплачувалася духовенством, викликали активну дискусію серед громадськості. Порушена проблематика обговорювалася на церковних конференціях, стала предметом публікацій у “Руслані” – органі “Католицько-руського народного союзу”, заснованого С.Сембратовичем, а також у часописах “Діло”, “Громадський голос”, “Душпастир”. Головні контраргументи зводилися до того, що метою втягнення церковної ієрархії в суспільне життя є спроба об’єднатися в організацію для захисту станових інтересів, боротьба проти наступу соціалістичних ідей і секуляризації народу. Заперечувалася теза про те, що громадські обов’язки для священника мають стояти вище за справи душпастирські [3].

Світській інтелігенції закидалася необґрунтованість радикальної критики, яка підриває авторитет священства й монахів, посилюючи розкол у суспільстві. У церковній пресі відстоювалася позиція провідної ролі вищої церковної ієрархії в житті українсько-галицького суспільства. Розтлумачувалося, що вимоги радикалів про усунення духовенства від суспільно-політичного життя послаблюють національні основи духовного життя, особливо на селі, де не вистачало свідомої інтелігенції.

Після смерті С.Сембратовича й висвячення нового митрополита Ю.Сас-Куїловського (1899), який закликав відмовитися від активної політичної та громадської роботи, посилювався тиск на греко-католицьке духовенство з боку польської адміністрації краю. Справа стосувалася обов’язкового використання українським духовенством польської мови в метрикальних книгах і при виконанні державних обов’язків саме тоді, коли вони були позбавлені однакових прав із державними службовцями Галичини. Починання Сембратовича, а також гострі проблеми церковно-суспільних відносин на значно вищому рівні були певною мірою реалізовані видатним галицьким митрополитом Андреем Шептицьким, із чийм ім’ям пов’язана нова епоха в історії церковних і монастирських відносин у Галичині з кінця XIX ст. по 1944 рік.

Виходець із полонізованого українського роду Андрей (до висвячення – Роман) Шептицький отримав звання доктора права в Краківському університеті [4]. У 1888 р. він свідомо переходить на греко-католицький обряд і вступає до новіціату Добромильського монастиря отців Василіан, а після закінчення духовної освіти стає доктором богослов’я і філософії. У 1897 році А.Шептицький призначається ігуменом львівського монастиря св. Онуфрія. Наступного року – протоігуменським секретарем і єпископським комісаром жіночих чернечих чинів сестер Василіанок і Службниць.

Грунтовна обізнаність майбутнього митрополита із засадами монастирського життя в майбутньому позитивно вплинула на здійснені ним реформи галицького чернецтва. У 1899 р. А.Шептицького номіновано на єпископа в Станіславові (тепер – Івано-Франківськ), а в 1901 р. за офіційним призначенням папи Лева XIII він вступає на митрополичу кафедру у Львові. Галицька митрополія в той час налічувала 725 парафій, біля тисячі священників, десятки монастирів і майже півтора мільйона віруючих [4, с.19]. Папа Лев XIII планував створення патріархату для католиків східного обряду із центром у Львові, очолити який мав А.Шептицький. Проте політичні розбіжності в Австро-Угорській монархії та напружені стосунки з Росією не сприяли реалізації цього задуму. Уже в початковий період визначаються основні напрями діяльності митрополита: розширення мережі духовних семінарій і закордонних богословських студій для студентів, зміцнення монастирської організації й церковних товариств, широка підтримка національних громадських, освітніх, культурних об’єднань і установ Галичини.

Розтлумачуючи соціальну доктрину церкви, Шептицький вище, аніж багатство, цінує просвіту та науку. Характерним прикладом є нещодавно виявлений документ – дарча грамота 1901 р. за підписом митрополита про передачу особистої бібліотеки (понад 7 тисяч томів і брошурованих видань) Станіславській єпархії (бібліотека Івано-Франківського теологічно-катехитичного духовного інституту). У передмові до священства та єпархіальної ієрархії 35-річний митрополит пише: “Маючи переконання, що наука є для кліру найважливішим майже засобом для виконання складних обов’язків, я, від першої хвилини, коли став єпископом Станіславським, постановив собі закласти в Станіславові бібліотеку, котра би могла стати вогнищем більш розвинутої праці наукової між кліром”. Він відкинув ідею радикалів про несумісність науки й релігії. У пастирському листі до вірних Станіславської єпархії митрополит писав: “Наука Ісуса Христа заєдно причинялася і причиняється до безнастанного поступу людської культури” [5, с.1–19]. Владика дуже високо оцінював значення національного патріотизму, підносячи його до рівня християнських чеснот.

Самостійним напрямом у його діяльності стало поширення ідеї соборності та конфесійної єдності української нації. Практичне втілення вона отримала в справі відновлення давнього уставу монахів-студитів, порядок якого був укладений Федором Студитом (789–826) і став основою для розвитку чернецого руху на українських землях за часів Київської Русі. Підготовка до створення нового об’єднання розпочалася в 1898 р. із вирішення необхідних організаційних завдань. Тоді при монастирі отців Василіан у Кристинополі відкрився пробний новіціят для студитів із кількома послушниками. Як наголошував Андрей Шептицький, мова не йшла про створення нового “чину”, бо східна традиція не передбачала такого поділу, а про відродження євангельської чистоти й первинних основ духовно-аскетичної спадщини чернецого подвигу [6, с.150–163].

Перший студитський монастир відкрився в 1903 р. у Скнилові – передмісті Львова. У 1905–1910 роках митрополитом Шептицьким був розроблений статут для студитів, так званий “Типікон”, у якому враховувався великий досвід візантійських аскетичних традицій. Увага акцентувалася на духовно-релігійних і морально-аскетичних гранях монастирського життя. Відроджувалися поняття дисципліни, послуху, строгого посту, молитви, а також цілий ряд призабутих обрядових правил, характерних для східного чернецтва. У вступному слові “Типікона” А.Шептицький писав: “Окрім св. Євангелія маєте знати і в діло впроваджувати правила св. Отців, св. Василя і св. Теодора Студита, як і науку Преподобних отців наших Макарія, Доротея, Венедикта. А в житю Ви повинні старати ся ступати слідами св. Богоносних Отців наших Антонія великомученика, Пахомія, Евтимія, Савви, Онуфрія, Антонія і Теодозія Печерських і святого свщмученика Йосафата і прочих Преподобних Отців наших” [6, с.152].

Проте сказане не означало, що відбувалася “православізація” східного католицизму. Наприкінці XIX ст. греко-католицька церковна доктрина вже мала власну кількасотлітню релігійно-духовну традицію, обрядовість, стратегію місіонерської діяльності та відіграла провідну роль у культурно-національному житті українців Галичини. Актуальність започаткованих на зламі XIX–XX ст. змін монастирського устрою пояснюється також суто політичними обставинами часу. Після Першої світової війни та жовтневого перевороту 1917 року, коли Українська Народна Республіка, а також Західно-Українська Народна Республіка не зуміли відстояти свою незалежність, церковне життя на окупованій більшовиками Східній Україні опинилося під загрозою повного знищення. Монастирі Галичини, які до 1939 р. мали можливість зберігати не тільки літургійні традиції східної обрядовості, але й розвивати культурно-національну самосвідомість, розглядалися як осередки релігійної та культурної пропаганди на Сході. Такі монастирі, на думку ігумена Климентія Шептицького, мають найбільше можливостей урятувати те, що лишилося народам під більшовицькою окупацією з їхньої старої культури. “Тому то як найстаранніше плекання і розвиток літургійного життя в чистім візантійсько-словянським обряді, ось одне з головних завдань відроджуючогося східного монашества”, – робить висновок Климентій [6, с.163].

Суто монастирські цінності аскетичного життя ченця поєднувалися в діяльності студитів з активною суспільною працею, яка завжди перебувала в центрі уваги галицької монастирської ієрархії. Монастирське життя поділялося на внутрішнє служіння – молитва, релігійно-наукова освіта, церковне мистецтво (відродження практики писання ікон монахами), ручну працю та

зовнішньомонастирську діяльність – організація виховних будинків (сиротинців), місійних товариств, опіка над лікарнями й будинками перестарілих, створення шкіл для впровадження сільськогосподарського досвіду. Доступ до послуху в монастирях отримували вихідці з простого народу, селяни, землероби, що відповідало стратегії наближення діяльності чернецтва до широких верств населення. Кожен вид інтелектуальної чи ручної праці шанувався відповідно до апостольського вчення.

Однією з важливих проблем, що виникла перед церковними й культурними інституціями в умовах масової еміграції населення краю до заокеанських земель, було забезпечення релігійних, національних і культурних потреб українців. Процес духовної боротьби, самозбереження нації був надзвичайно актуальним для піонерів української еміграції. Однією з особливостей національної культурної традиції перших емігрантів стало збереження архаїки, а релігійно-духовна діяльність розвивалася за особливою схемою, яка потребує широкого наукового дослідження.

Слід зазначити, що ще львівський часопис “Діло” в 1894 році надрукував листа від емігрантів, які працювали на шахтах Пенсільванії, до митрополита Сембратовича: “... Але не зовсім ми ті самі, що в краю, бо до того щось нам бракує. Бракує нам Бога, котрого ми розуміли б, котрого лиш по свому могли б читати. Ти, владико, отець нам тут, бо отець української церкви, хоч ми з заходу України, не з твоєї дієцезії. То ж просимо, дай нам з краю духовних, дай благословення на будову церков, хай на чужині маємо все, чим свята наша Україна”.

Митрополит особисто опікувався численними громадами, що проживали за кордоном. У 1922 р., перебуваючи в США, Андрей Шептицький візитував українські парафії в багатьох містах Америки, проводив богослужіння, відвідував національно-культурні установи та школи. Чимало достойних священників і монахів своєю працею долучилися до розбудови національної релігійної інфраструктури в зарубіжжі. Одним із них був ієромонах о. Філіп Ру, родом із Лотарингії, який переїхав до монастиря отців Василіан у Бучачі, вивчив українську мову, прийняв східний обряд і з 1911 р. був місіонером серед українців Канади та США. За його планами будувалися церкви, організовувалися громади, недільні школи.

Ігуменом студитів став брат Андрея Шептицького – Климентій, котрий до висвячення отримав блискучу адвокатську освіту, одержав ступінь права, був послом до Галицького сейму й віденського парламенту, а згодом закінчив богословський докторат в Інсбруку. У Львові, на вулиці Петра Скарги, було засновано “Студіон” – монастирський осередок, при якому створюється бібліотека та формується колекція давньогалицького іконопису. У XX ст. провідним центром студитів стає Унів. Напередодні Другої світової війни налічувалося 6 монастирів і понад 130 монахів, які проводили значну місійну діяльність не тільки в Галичині, але й на територіях розселення українців на Балканах, у Канаді, Латинській Америці.

Реформи Андрея Шептицького, спрямовані на посилення дієвості галицького чернецтва, стосувалися також оновлення потенціалу Василіанського чину, до якого належав митрополит. За чисельністю монастирів і ченців та масштабом діяльності конгрегація не мала собі рівних. Її вплив поширювався на Галичину, Закарпаття, Угорщину, Румунію. Діяли Американсько-канадська й Бразильська віце-провінції чину.

На межі XIX–XX ст. отці Василіани володіли духовними семінаріями у Львові, Перемишлі, Станіславові, початковою гімназією та місійним інститутом імені св. Йосафата в Бучачі. Закордонні студії під егідою чину проводилися в Загребі та в Папській семінарії в Римі. Суспільна політика здійснювалася посередництвом організованих при конгрегації релігійно-культурних товариств і братств. Особливу роль відігравали Марійські жіночі дружини чисельністю до 200 тисяч осіб. За ініціативою митрополита Шептицького було розширено мережу жіночих монастирів – сестер Василіанок, Студиток, Мироносиць, Службниць, Пресвятої Родини, св. м. Йосафата, які займалися великою гуманітарною роботою: опікувалися сиротинцями, лікарнями, школами, робітничою й сільською молоддю.

Слід відзначити, що період XIX ст. в історичному розвитку монастирського руху в Галичині характеризується кількома основними наслідками. По-перше, відродження Галицької митрополії сприяло вдосконаленню організаційної структури та концентрації зусиль монастирської діяльності в конкретних територіальних межах. По-друге, наприкінці XIX ст., унаслідок бурхливої соціальної полеміки, боротьби галицького кліру з радикальними соціальними

гаслами, які загрожували розколоти українське суспільство на ворогуючі табори, перемогла політика примирення. Ініціатором об'єднання зусиль церкви та монастирських структур із національно-свідомою інтелігенцією став митрополит Андрей Шептицький. Пріоритетним напрямом суспільної роботи було примноження української духовно-релігійної спадщини, розвиток науки, культури, мистецтва, освіти. Особливо важливе значення мала підтримка культурно-просвітницької й господарської роботи на селі, де зосереджувалася основна частина українського населення краю. По-третє, відповідно до потреб нового часу та державотворчих перспектив організація монастирського життя в Галичині скеровувалася на максимальне збереження давньоукраїнських літургійно-обрядових традицій візантійського походження для утвердження національно-зорієнтованої церковно-релігійної політики, на протиположність експансіонізму державного російського православ'я та польського католицизму.

Основна місія покладалася на студитський устав, у діяльності якого відроджувалися духовні надбання аскетичного монастирського подвижництва, євангельські заповіді та різноманітні прояви традиційної для монастирських осередків культурно-художньої діяльності (писання ікон на основі канонічних зразків, комплектування бібліотек, розвиток історіографії).

У XIX ст. ідея автономізації церковно-релігійного життя в Галичині набуває практичного вираження. Монастирська діяльність стає важливим каталізатором соціально-політичного життя краю. Відродження традиційних основ візантійсько-української духовної спадщини поєднується із західними моделями релігійного впливу. Панує тенденція до консолідації церковно-релігійних інституцій із різними верствами українського населення Галичини на основі національно-культурного руху. При монастирях створюються структурні підрозділи із широким колом гуманітарних, просвітницьких і культурно-господарських функцій. У цей період закладаються передумови для інтенсивного розвитку церковних відносин у межах Галичини та в місцях компактного розселення українців за кордоном упродовж 1920–1930-х років.

Наукових досліджень потребує ряд питань, пов'язаних локальних монастирських особливостей Галичини кінця XIX – початку XX ст. та їх впливи на культурно-мистецькі особливості окремих місцевостей, розвитку Марійського культу та народного мистецтва. Окремим напрямом дослідження релігійної культури є проблематика розвою українських церковних і культурних інституцій у зарубіжжі.

1. Нагаєвський І. Історія Вселенських Римських Архієреїв / І. Нагаєвський – Рим : Видання Українського Католицького університету, 1979. – Т. 3. – С. 217–218.
2. Антошевський Т. Українське церковно-суспільне життя в Галичині в останні роки XIX століття / Т. Антошевський // Київська Церква. – 2000. – № 4.
3. Плугатор. Слівце правди // Руслан. – 1899. – 20–21 травня.
4. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність : матеріали та документи (1865–1944 рр.) / [за ред. А. Кравчука]. – Львів : Свічадо, 1995. – 118 с.
5. Перше слово пастиря. Пастирський лист до вірних Станіславської єпархії, даний у дні св. Пророка Іллі, 2 серпня 1899 // Твори слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького : пастирські листи : у 3 т. – Львів : Свічадо, 1994. – Т. I. – С. 1–19.
6. Климентій (Шептицький). Митрополит Андрей і оновлення східної чернечої традиції / Климентій (Шептицький) // Богословія. – 1926. – Т. 4. – Кн. 1–2. – С. 150–163.

Автор статті розкриває окремі особливості становлення національної доктрини релігійно-культурної діяльності монастирської Галичини XIX – початку XX ст., аналізує історичні передумови збереження національних традицій в релігійній і культурно-художній діяльності монашеских об'єднань.

Ключевые слова: монастир, традиція, національне рух, культура, духовний центр, реформи.

The author of the article shows separated special features of the formation of national doctrine of religion-cultural activity of monasteries of Galicia of XIX – beginning of XX century; analyzes historical premises of the national traditions in the religious and cultural-art activity of monks' unions.

Key words: monastery, tradition, national movement, culture, spiritual center, reforms.